

nih komponenti Unije i Vijeća uskraćuje ovoj knjizi mogućnost da dade cjelovit prikaz i da uistinu bude “važan doprinos teorijsko-praktičnim refleksijama o tim dvjema međunarodnim organizacijama”.

Bojana Klepač

Prikaz

Zygmunt Bauman
Postmoderna etika

AGM, Zagreb, 2009, 323 str.

Knjiga *Postmoderna etika* djelo je poljskoga sociologa Zygmunta Baumana u kojem polemizira s modernom stavljajući joj nasuprot njezine ambivalencije, koje se očituju u neuspjehu univerzalizma i vjere u napredak. Danas, u postmodernom svijetu plaćamo danak moderni i proglašavamo smrt etičkoga. Autor s velikom analitičkom preciznošću “prokazuje” društvene, političke i tehnološke zablude moderne (“čvrstog modernizma”, kako je još naziva) ispitujući koje su moralne obveze u postmodernizmu (koji naziva i razdobljem “tekućeg modernizma”). Iako ne navodi konkretne “upute” za ostvarenje potpune moralne odgovornosti (koja je okarakterizirana kao vječna sumnja koja prati pitanje “Jesam li učinio dovoljno za Drugoga?”), daje nam sve sastojke kako bismo to uopće mogli postići. Moralnost je po Baumanu bezuvjetna i beskrajna, a briga i sumnja u vlastiti “nedovoljni angažman” jedina je utjeha nositelju morala.

Ono što karakterizira postmoderni pristup etici nije napuštanje moralnih preokupacija moderne, već odbijanje rješenja koja je ona nudila, a koja su se pokazala manjkavima. Bauman kritizira modernu potragu za univerzalnim, apsolutnim i teorijskim utemeljenjem morala. Moderni je razvoj (čiji je “stalni epitet” bio sumnja u sve ne-dokazivo i ne-svrhovito u smislu općeljudskog napretka) “ukidanjem” religijskih dogmi i objavom racionalnosti kao “posljednje istine” doveo muškarce i žene u položaj individua vođenih egoističnim ciljevima. Moderni mislioci i zakonodavci željeli su nametnuti unitarnu i sveobuhvatnu etiku s nizom moralnih pravila koja svaki pojedinac treba naučiti i pokoriti im se. Moralnost nisu smatrali nečim što je svojstveno čovjeku kao takvom, već nečim što je potrebno u njega usaditi. Smatrali su da razum može ono u čemu je vjera podbacila. No pritom nisu uočavali ambivalenciju etičkog koda. Postmoderna etika polazi od toga da ne postoji etički kod koji je neuništivog temelja i univerzalne primjenjivosti te da takav etički kod nikada neće biti nađen. Bauman to objašnjava time što su ljudi moralno ambivalentni (istovremeno su i zli i dobri, nisu “po prirodi” ovakvi ili onakvi), a moralni fenomeni inherentno “ne-racionalni”, *aporijskim* karakterom morala, nemogućnošću univerzalnog morala, moralnom osuđenošću na iracionalnost, nedostatkom uzroka moralne odgovornosti. Autor se suprotstavlja popularnom principu “everything goes” kao onom koji čini srž postmoderne perspektive te naglašava kritiku etičkih kodova koji pretendiraju na univerzalnost.

Društvene institucije moderne koje su imale zadatak nametnuti pravila ponašanja (pritom se pomažući prisilnim sankcijama)

bile su i još su uvijek utemeljene na vjeronjanju da pojedinac neće donositi dobre odluke, jer većina ne donosi moralno dobre odluke. No danas znamo, kaže autor, "da ćemo se zauvijek suočavati s moralnim dilemama bez nedvosmisleno dobrog rješenja, i da nikada nećemo biti sigurni gdje se takva rješenja mogu naći; i da li bi bilo uopće dobro pronaći ih" (44). "Postmoderna je... *moderna bez iluzija*" (45). Iluzija moderne sastojala se u tome što je sve kontradikcije univerzalističkog projekta tretirala kao trenutčne smetnje na putu koje će ubrzo ukloniti, sve u ime svog nezaustavljivog kretanja prema idealu koji je "čekao iza ugla". Bauman citira Diderota, koji je modernog čovjeka nazvao "posteromanom" – a to je onaj koji je zaljubljen u buduća pokoljenja. Buduća su pokoljenja trebala ostvariti ideal kojem je moderna težila, no nikada ga nisu ostvarila.

U nastavku kritike etičke univerzalnosti Bauman definira razliku između pravila, dužnosti i odgovornosti. Dok pravila (s pripadajućim dužnostima koje propisuju) mogu biti univerzalna, odgovornost to nikada ne može biti. "Dužnosti nas nastoje učiniti sličnima; odgovornost je ono što nas čini pojedincima" (72). Autor dalje navodi koja su to obilježja koja nedostaju moralnosti kako bi bila poopćiva – *svrha, recipročnost* te *ugovornost*. Svako od tih obilježja sadrži proračunljivost kao element, čemu autor suprotstavlja *ne-racionalnost* kao nepopravljivo obilježje moralnosti. Moralnost nije mjesto kalkulacija i traženja interesa, ona ne zahtijeva nikakav reciprocitet. Jedini je kriterij moralnosti moja savjest koja me stalno tjera da se pitam "Jesam li dovoljno učinio?", "Jesam li mogao više?". Moralni je poziv nešto

potpuno osobno. U postmoderni čovjek je fragmentiran, istovremeno je nosilac više uloga u kojima je funkcionalno zamjenjiv. No Bauman upozorava da je ta fragmentirana ličnost uvijek nosilac moralne odgovornosti. Moral je bezuvjetan, mi moramo biti spremni umrijeti za Drugoga pritom ne tražeći ništa zauzvrat. To moralni subjekt, kao nosioca bezuvjetne dužnosti spram Drugoga, čini usamljenim, jer moralnost nije recipročan odnos niti se to smije zahtijevati od nje.

Negirajući temelj moralnog sebstva, autor analizira odnos ontologije i etike preko odnosa moralnog sebstva spram Drugoga. Ontološki shvaćeno, u najboljem smo slučaju mi *s* drugima, dok u etici živimo *za* drugoga. Bez Drugoga nema ni sebstva. "Moralnost je apsolutni početak" (95). Bauman tu spoznaju da smo *za*, a ne *s* drugima naziva otrežnjenjem. No čak i ako to spoznamo, ne moramo to nužno prihvatiti: "Biti moralan je prilika koja se može prihvatiti, pa ipak se može i lako odbiti" (98). Ono što nas udaljava od Drugoga moralne su konvencije. No niti jedna konvencija ili pravilo ne može odrediti granicu moje moralne dužnosti, jer "Moralno sebstvo je sebstvo uvijek proganjano sumnjom da nije dovoljno moralno" (103). Kako bi ukazao na puni obujam te tvrdnje, Bauman citira Wladiyslawa Bartoszewskog, koji je zaključio kako "Samo oni koji su umrli donoseći pomoć mogu reći da su učinili dovoljno" (103).

Moderno odvajanje privatnoga od javnog prostora (koji je zamišljen kao prostor odsutnosti *moralne blizine*) dovelo je do odvajanja moralnog sebstva i Drugoga kao ključnog u procesu u kojem se moralno sebstvo konstruira. Sebstvo se udaljilo od

Drugoga uzimajući ga kao područje djelovanja proračunatih interesa. Po Baumanu, postmoderna etika mora nanovo priznati Drugoga kao bližnjega koji konstruira samu jezgu sebstva. Naglašavajući pojam *blizine*, autor koristi pojmove koje je najcjelovitije razvio Emmanuel Lévinas. On koristi Lévinasovu definiciju "blizine" kao "područja moralne zapovijedi da se bude odgovoran" (110). Blizina je ono što čini jedinstvenost etičke situacije. Moralno sebstvo rođeno je u stanju blizine, koja se u modernim društvima izgubila, a na postmodernim je društvima da ponovno nađu tu blizinu. Etički zahvat koji je dopušten pri vraćanju blizine jest *milovanje* – akt čovječnosti oslobođene posesivnosti te manifestirane u intimnom dodiru koji ne grabi. Ruka koja miluje nikada se ne steže u stisak, ne odguruje, kreće se tako da poštuje oblik milovanog tijela. Ruka koja miluje želi dotaknuti Drugog onakvog kakav on jest.

Pojedinci u procesu socijalizacije uče pravila koja trebaju poštovati, odnose u koje se moraju uklopiti, uloge koje moraju "nositi" itd. Socijalizacijom se klasificiramo i diferenciramo, dobivajući pritom određena prava i dužnosti koja su društveno propisana uz identitet koji poprimamo. Na očuvanje poretka gledalo se kao na očuvanje društva koje su činile strukturirane mreže društvenih interakcija. To je podrazumijevalo određenu monotoniju i predvidljivost. Društvena kontrola željela se uspostaviti socijalizacijom koja bi zamijenila moralnu odgovornost pojedinca obvezom pokornosti moralnom autoritetu. No moralnost ne može biti kodificirana i ne može služiti svrsi izvan sebe same, isto kao što se ne može pokoravati autoritetu *sa*

silom. Nametanje izvanjskog univerzalnog etičkog koda koje uzrokuje udaljavanje od Drugoga te nestanak samog pojedinca kao individue s moralnom odgovornošću stvara *gomilu* fragmentiranih identiteta u kojoj više nismo *za*, niti *sa*, već smo samo *tu*. U takvoj situaciji "Heteronomija (pravila ili gomile) zauzima mjesto autonomije moralnog sebstva. Ni struktura, ni kontrastruktura, ni socijalizacija društva ni društvenost gomile ne toleriraju moralnu neovisnost" (166). Autor citira Emila Durkheima i njegovo viđenje moralne obnove koja se može postići samo ujedinjavanjem, okupljanjem i oživljavanjem zajedničkih osjećaja.

Postmodernu državu karakterizira odsutnost sposobnosti i želje za duhovnim i moralnim vodstvom. Bauman navodi razloge zbog kojih je do toga došlo: *kapacitet* – postmoderna je država kulturno i ekonomski globalizirana, a vojno neodrživa sama za sebe; *potreba* – za razliku od doba moderne i ondašnje snage nacija-država postmoderne države mogu živjeti bez masovne mobilizacije građanstva, te se apolitična masa koristi samo uslugama koje država daje; *želja* – nitko, pa čak ni operativci državne administracije više ne žele miješanje društva i zajednice pod upravom države.

Autor nam izlaže koncepciju *stranca*, *turista* i *skitnice* kao reprezentativnih nosilaca onoga što naziva "tajanstvena vještina mimoilaženja", koja je sveprisutna u suvremenom društvu. Stranac je "*ni bližnji, ni uljez ni tuđinac*" (191), on je "socijalno daleko, a fizički blizu" (191). Stranca smještamo u sferu nepažnje, vješto izbjegavajući kontakt očima. "Moderni život znači život sa strancima, a život sa stran-

cima je cijelo vrijeme nesiguran, nemiran i iskušavan život” (200). U mimoilaženju sa strancem želimo što manje (ili ništa) znati o njemu u skladu sa sve manjom brigom za njega kao Drugoga. U postmodernom društvu mimoilaženje je svakodnevni način kretanja, nastojimo doći do željene destinacije što je prije moguće, bez zastajanja i gledanja naokolo. Otušeni smo ne samo od moralnog sebstva i od Drugoga kao pokretača sebstva već i od sveukupnog socijalnog prostora.

U predzadnjem poglavlju Bauman analizira modernu opsesiju tehnologijom, polemizirajući s danas prevladavajućim mišljenjem kako se svaki tehnološki problem može riješiti uporabom nove tehnologije. Smatra se da je “ono što *možeš* učiniti... ono što i *trebaš* učiniti” (231). Svaka tehnika ima svoje specijalizirano područje akcije, koje nikada ne obuhvaća čovjeka u cijelosti. Čovjek je fragmentiran, te Bauman nadalje ukazuje da “Ni u jednoj prilici subjekt ne susreće totalitet – onaj svijet ili drugog čovjeka” (245). Potrošačko društvo opisuje kao ono koje teži da bude “društvo rizika”, stalno iznova plasirajući nove opasnosti kako bi se održalo tržište te umirili pojedinci koji su u borbi protiv opasnosti sami. Također, tehnologija ne prožima cijeli svijet u jednakoj mjeri – ona uvijek pogoduje redu i prosperitetu tek malobrojnih najbogatijih zemalja. Ostatak svijeta služi bogatima slušajući o “globalnom napretku”. Jedini je problem to što je napredak lokalni, sveden na nekolicinu glavnih protagonista. Bauman se referira na Hansa Jonasa, koji tvrdi kako je jedini spas ponovni pronalazak moralnosti blizine, no ističe kako je to gotovo nemoguće u svijetu bez osjećaja odgovornosti i za bliske, a kamoli za daleke događaje i posljedice. Prva duž-

nost buduće etike, nastavlja Bauman citirajući Jonasa, jest vizualizacija učinaka/posljedica tehnološkog poduzetništva.

U zadnjem poglavlju autor označuje postmodernu kao “rastapanje obligatornog u opcijskom” (295). Mi smo skitnice i turisti, ondje gdje doputujemo ne zadržavamo se dugo, te nemamo moralnu odgovornost. Turisti se uvijek ponašaju na isti način, tvrdi Bauman, te ih on naziva “glasnicima kobi za moralnost” (301). Autor zaključuje s postmodernom koja nudi više mudrosti, ali i otežavajuće djelovanje u skladu s tom mudrošću. Postmoderno se vrijeme doživljava kao trenutačna, prolazna kriza. Bauman odbacuje mogućnost rješavanja moralnih pitanja pomoću razuma, jer razum slijedi interes i kalkulacije. Moralna odgovornost neotuđiva je i dragocjena, te ne smije podleći fragmentiranju i ustupcima. Njezina beskrajnost i bezuvjetnost očituju se u strepnji da se moglo poduzeti više. Moralna odgovornost mora biti *za Drugoga*, ponovnim pronalaskom stanja *blizine* aktom *milovanja*. Autor ne nudi plan koji moramo slijediti, ali nam daje smjernice puta kojim bismo trebali ići. Na čovjeku je danas da digne pogled prema Drugome i vidi taj put.

Iris Duka